

ROSSIYANING O'RTA OSIYO XONLIKLARI BILAN IQTISODIY VA SIYOSIY ALOQALARI

Rasulova Dilshoda

Termiz shaxar 9-umumiy o'rta ta'lim maktabi Tarix fani o'qituvchisi.

Annotatsiya: *Ushbu maqolada O'rta Osiyo xonliklari va Rossiya imperiyasi o'rtasidagi XVI-XVII asrlardagi iqtisodiy-siyosiy aloqalari tahliliy jihatdan yoritib o'tilgan.*

Kalit So'zlar: *Rassiya, O'rta Osiyo, Xiva, Qo'qon, Buxoro, Angliya, Hindiston, Sharq, Kaspiy, Orenburg, Sibir, Mang'ishloq, Pyotr, Solovyov, Bartold, Ziyoyev*

Rossiya va O'rta Osiyo masalasida ko'plab asarlar mavjud bo'lib, S.M.Solovyov o'zining 29 tomidan iborat "Rossiyaning qadimdan boshlab tarixi" nomli asarida Rossiya va O'rta Osiyo o'zaro aloqalari masalalariga bag'ishlagan. S.M.Solovyovning ta'kidlashicha Chor Rossiyasi bu davrda katta mablag'ga muhtoj bo'lgan. Shu sababli Pyotr I O'rta Osiyoning taabiy boyliklariga ko'z olaytirgani haqida ma'lumotlar keltirilgan²¹.

V.V.Bartold o'zining Sharq tarixini o'rganishga bag'ishlagan ilmiy ishlarida Rossiya va O'rta Osiyo aloqalarida asosiy e'tibor Rossiyaning Kaspiy dengizidan sharqqa joylashgan mamlakatlarga siyosiy va iqtisodiy jihatdan e'tibor qaratishi XVII-XVIII asrlarga to'g'ri keladi²².

V.Dubovitskiy o'zining ilmiy izlanishida Rossiya va O'rta Osiyo o'rtasidagi munosabatlarning birinchi bosqichi VIII-IX asrlarda boshlangan bo'lib, XVII asrgacha davom etgan. Ikkinchi davri Pyotr I davriga to'g'ri kelib, uning maqsadi Hindistonga olib boruvchi yo'l deb qaraganligini ta'kidlaydi²³.

X.Z.Ziyoyev tadqiqotlarini XVI-XIX asrlarda O'rta va Sibir iqtisodiy aloqalariga bag'ishlagan bo'lib, XVII asrning ikkinchi yarmida Rossiya savdo aloqalarida Sibning janubiy tarmog'i Rossiyaning Yevropa qismidagi savdo aloqalariga nisbatan muhimroq ahamiyat kasb etgan²⁴.

X.G'ulomov o'z maqolasida F.Benevinening Buxoroga kelishini Pyotr I ning Sharqdagi muhim siyosati bo'lib, uning maqsadi Rossiyaning Sharqdagi siyosatini yanada mustahkamlash, eng avvalo Kaspiy dengizi hududida o'z mavqeini tiklash, O'rta

²¹ Соловьёв С М Сочинения М, 1993

²² Бартольд В В Сочинения М, 1977 Т.9.

²³ Дубовицкий В Русские в Средней Азии // Москва 1991

²⁴ Зияев З Экономические связи Средней Азии с Сибирью в XVI – XIX вв Ташкент, 1983.

Osiyo xonliklari va qo'shni davlatlar bilan munosabatlarni mustahkamlashdan iborat bo'lgan.

Buxoro va Rossiya iqtisodiy va siyosiy munosabatlar XVI asrning ikkinchi yarmida boshlangan. Buxoro xoni Abdullaxon II Rossiya podshosi Ivan Grozniy bilan siyosiy aloqalarni yo'lga qo'yadi. Rossiyaning Qozon xonligi, Hojitarxon xonligi, Volga bo'ylari va G'arbiy Sibir hududlarining egallanishi, Buxoroning Rossiya orqali Yevropa davlatlari bilan, Rossiya esa Buxoro xonligi orqali Hindiston bilan savdo qilishiga imkon beradi.

Rossiya va O'rta Osiyo savdo va diplomatik aloqalari ikki yo'l orqali olib borilgan. Birinchisi "Janubiy-Sharqiy savdo yo'li" va "Sibir savdo yo'li"dir. A.Chuloshnikovning ta'kidlashicha, XVI-XVII asrlarda Sharqiy Kaspiy dengizi qirg'og'ida ikkita pristan Kabakli va Qoragan pristanlari bo'lgan. Bu ikki pristan O'rta Osiyo va Moskva davlatlari o'rtasidagi savdo yo'li dengiz va quruqlik yo'liga ajratilgan.

Rus davlati ayni vaqtda O'rta Osiyodagi tabiiy boyliklardan foydalanishga harakat qilgan. Bunga Rossiyaning chet mamlakatlar bilan tinimsiz urush olib borishi harajatning ko'payishiga sabab bo'lgan. Pyotr I senatda "Pulni imkon boricha ko'p yig'ish kerak, hozir pul urushning qon tomiridir" – deb ko'rsatma bergan. Davlat xarajatlarini oltin va kumush konlarini qidirib topish bilan qoplash maqsadida O'rta Osiyoga maxsus ekspeditsiyalar tashkil etadi. Pyotr I buyrug'I bilan 1715-yilda polkovnik Ivan Buxgolts, 1717-yilda Bekovich-Cherkasskiy ekspeditsiyasi O'rta Osiyoga yuboriladi. Ammo ikki ekspeditsiya muvaffaqiyatsiz yakun topadi.

Pyotr I Kaspiy qirg'oqlarini Eron dan urishib olgandan keyin "ulug' davlatchilik" g'oyasi paydo bo'lib, shunday degan: Astroboddan Balxga va Badaxshonga 12 kunlik yo'l. Buxoro barcha Sharq savdosining markazi. U tomonlarga boradigan yo'llarga hech kim to'siq bo'la olmaydi. Binobarin, u Eron orqali ham Turkistonni o'z ta'sir doirasiga olishni rejalashtirgan. Pyotr I ning eng yaqin odamlaridan biri Volinskiiyning esdaligiga ko'ra, Pyotr I faqat Eronni emas, balki Hindistondan Xitoygacha bo'lgan yerlarni egallash niyati bo'lgan.

Pyotr I o'limidan keyin ham O'rta Osiyo bilan iqtisodiy-siyosiy aloqalarni kuchaytirish va hududiy jihatdan unga yaqinlashib borish davom etdi. 1731-yil Kichik Juz va 1731-1740-yillarda O'rta juzning Rossiya tasarrufiga qabul qilinishi muhim ahamiyat kasb etdi. Bu Rossiyaning O'rta Osiyo xonliklariga siyosiy tazyig'ini yanada kuchaytirdi. Orenburg (1736), Troitsk, Petropavlovsk (1752) va Buxtarminsk (1763) kabi xarbiy qal'alarning qurilishi va muhim savso markaziga aylanib borishi Rossiyaning O'rta Osiyoga ta'sirining kuchayishi va savdoning rivojlanishiga sabab bo'ladi.

XVIII asrning ikkinchi yarmida Sharq, shuningdek O'rta Osiyo savdo mollariga 5% bojxona solig'i joriy qilingan. Keyinchalik bu to'lov 10% gacha ko'tarilgan. Rus

imperator tomonidan 1807-yil 1-yanvarda qabul qilingan “Podsho manifesti” ga koʻra Oʻrta Osiyolik savdogarlarning yevropalik savdogarlar bilan savdo qilishi taqiqlangan.

XVII asr oʻrtalarida Sibirda boʻlgan sayohatchilardan biri Tobolskdagi buxoroliklarning doʻkonlarini quyidagicha bayon etgan: “Buxoroliklar paxtani katta-katta boʻz qoplarda sotadilar. Bundan tashqari ular paxta ipidan toʻqilgan gazlamalar, zarbof matolar, atlas, yoʻl-yoʻl shoyilar, shuningdek qalampir, qimmatbaho toshlar va boshqa narsalar sotadilar”. Oʻrta Osiyo va Rossiya oʻrtasidagi savdo aloqalarida XVIII asrda ham Buxoroning yetakchi oʻrin egallaganini koʻrish mumkin.

Xulosa.

Oʻrta Osiyo xonliklari va Rossiya imperiyasi oʻrtasidagi iqtisodiy-siyosiy aloqalar XVI-XVII asrlardan boshlangan boʻlib, oʻzaro manfaatlar ikki tomon uchun ham foydali boʻlgan. Yevropaning rivojlangan davlatlariga nisbatan Rossiya ishlab chiqargan mahsulotlar sifati pastligi bilan farq qilgan. Maʼlumki Oʻrta Osiyo xonliklarining qoʻshni davlatlar bilan savdo-iqtisodiy aloqalari qanchalik zarur va ahamiyatli boʻlmasin, bu aloqalar ichki ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy munosabatlarda barqarorlik yoʻqligi tufayli transit savdo uchun yaxshi imkoniyatlar ochib bera olmagan. Zero, transit savdo Oʻrta Osiyo uchun muhim roʻl oʻynardi. Shu bilan birgalikda, soʻngi oʻrta asrlarda – jahon savdo yoʻllarining oʻzgarishi, buyuk geografik kashfiyotlar, Eronning doimiy ravishda Turkiya va Oʻrta Osiyo xonliklari bilan xarbiy ziddiyatlari, XVI asrdan boshlab Oʻrta Osiyodagi siyosiy beqarorlik uning siyosiy mavqeigaputur yetkazgan. Shuning uchun XVI asrdan boshlab oʻrta Osiyo Rossiya bilan savdo aloqalaridan koʻproq va ishonchliroq manfaatdor boʻla boshlagan. Asta-sekin Moskva davlati Oʻrta Osiyoning tashqi savdosida muhim roʻl oʻynay boshlaydi.

Ikkinchi tomondan, gʻarbda kapitalistik munosabatlarning paydo boʻlishi va rivojlanishi Yevropa davlatlarining Sharq davlatlariga yaqinlashuviga sabab boʻldi.

Rossiya imperiyasi imperatorlikni Uzoq Sharq va Markaziy Osiyoda kengaytirmoqchi edi. Rus tarixida boshlangan ushbu jarayonni Nikolay I aytgan quyidagi soʻz bilan izohlanadi “Imperator burguti qayerda uchib oʻtgan boʻlsa, uni hech qachon pasaytirmaslik kerak”. 1850-yili Oʻrta Osiyoda rus kengayishining yangi davri boshlanadi. Buni biz Oʻrta Osiyoni bosib olinishi harakatlarini boshlanishida koʻrishimiz mumkin.

ADABIYOTLAR RO'YHATI:

1. Дубовицкий В Русские в Средней Азии // Москва 1991
2. Зияев З Экономические связи Средней Азии с Сибирью в XVI – XIX вв Ташкент, 1983
3. Соловьёв С М Сочинения М, 1993
4. Бартольд В В Сочинения М, 1977 Т.9.
5. Эрқўзиев А.А. Ўрта Осиё ва Ғарбий Европа ўртасидаги иқтисодий алоқалар (XVI – XIX асрнинг биринчи ярми): Тарих фан. номз. дисс... – Т.: ЎзМУ, 2009. – Б. 38
6. Madeline Lazer. Why They Played: The British and Russian Motivations for Expansion in Nineteenth-Century Central Asia. Senior Honors Thesis, George Washington University. 2005. – P 17.
7. Содиқов Х. Шамсутдинов Р. Ўзбекистоннинг янги тарихи. 1-китоб. -Т.: Sharq. 2000. – Б 65.
8. Richard Pierce, Russian Central Asia, 1867-1917: A Study in Colonial Rule (Berkley: University of California Press, 1960): 3-4.
9. John L. Evans, "Introduction," in Mission of N. P. Ignat'ev to Khiva and Bukhara, 1858 by Nikolai Pavlovich Ignat'ev (Newtonville, MA: Oriental Research Partners, 1984): – P 5. 16 XIX асрнинг 30 – 40-йилларида Бухоро хонлиги билан Rossiya